

บทที่ 1

บทนำ

1.1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

มูลหรือบ่อเกิดแห่งหนี้ มีที่มาที่สำคัญประการหนึ่ง คือ หนี้ที่มีบ่อเกิดจากสัญญา หรือที่เรียกว่า หนี้ในทางสัญญา (Contractual Obligation)¹ หนี้ตามสัญญาเกิดขึ้นเพราะมีหลักธรรมชาติดีกว่าไว้ว่า บุคคลต้องปฏิบัติตามสัญญา ดังที่มาตรา 194 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ได้วางหลักไว้ให้ "ลูกหนี้" มีหน้าที่ต้องกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งให้แก่อีกฝ่ายหนึ่งและสำหรับฝ่ายที่ได้รับผลจากการกระทำนั้นเรียกว่า "เจ้าหนี้" เมื่อมีหนี้เกิดขึ้นแล้ว ฝ่ายลูกหนี้เป็นฝ่ายที่ต้องกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งตามที่ตกลงกันไว้ ที่เรียกว่า "วัตถุประสงค์แห่งหนี้" ซึ่งก็คือสิ่งที่เจ้าหนี้จะพึง เรียกว่าให้ลูกหนี้ปฏิบัติเพื่อการชำระหนี้ หรืออีกนัยหนึ่ง คือ ข้อกำหนดที่ลูกหนี้จะต้องปฏิบัติตามชำระหนี้ต่อเจ้าหนี้ วัตถุประสงค์แห่งหนี้แยกออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ การกระทำการ การงดเว้นกระทำการ และการโอนกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน²

เมื่อเกิดหนี้ขึ้นแล้ว เป็นหนี้กันอย่างไรก็ต้องชำระให้เขาอย่างนั้น หากลูกหนี้ชำระหนี้ตรงตามกำหนดระยะเวลาหนี้นั้นก็ระงับ แต่เพราะเหตุที่ลูกหนี้ไม่ชำระหนี้ หรือชำระหนี้ไม่ถูกต้องครบถ้วน หรือไม่ชำระหนี้ภายในระยะเวลาที่กำหนด จึงต้องพิจารณาว่า เจ้าหนี้มีสิทธิที่จะบังคับให้ลูกหนี้ชำระหนี้ หรือมีสิทธิที่จะได้รับการชดเชยทดแทนความเสียหายที่เกิดขึ้นจากการไม่ชำระหนี้ อย่างไรก็ตาม แต่พฤติการณ์ในการชำระหนี้ของลูกหนี้ในบางกรณี เจ้าหนี้ไม่อาจที่จะบังคับให้ลูกหนี้

¹ ไชยยศ เหมะรัชตะ, กฎหมายว่าด้วยสัญญา, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์ทางศ, 2527), หน้า 9.

² กาธร พันธสุภาก, คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยหนี้ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2520), หน้า 12.

ปฏิบัติการชำระหนี้ได้ เพราะเกิดภัยพิบัติขึ้นกับวัตถุแห่งหนี้ที่เรียกว่า "การชำระหนี้ตกเป็นพันวิสัย" ซึ่งความหมายที่จะกล่าวไว้ในเบื้องต้นแห่งบทนี้ คือ การชำระหนี้ที่ไม่อาจเกิดขึ้นได้ หรือเป็นไปไม่ได้ หรืออีกนัยหนึ่งคือ การชำระหนี้ที่ไม่อาจจะชำระให้สำเร็จตามวัตถุแห่งหนี้ ซึ่งการชำระหนี้ที่ไม่อาจจะกระทำได้นี้ต้องมีลักษณะ เป็นการถาวร มิใช่ชั่วคราว และเป็นการชำระหนี้ที่เป็นไปไม่ได้โดยแท้จริง การชำระหนี้ที่ตกเป็นพันวิสัยนี้อาจเป็นการชำระหนี้ที่เป็นไปไม่ได้โดยสิ้นเชิง หรือเป็นการชำระหนี้ไม่ได้ในส่วนที่เป็นสาระสำคัญ หรือส่วนที่ยังคงชำระได้ไม่เป็นประโยชน์แก่เจ้าหนี้ หรืออาจเป็นการชำระหนี้ไม่ได้เพียงบางส่วนที่ไม่เป็นสาระสำคัญก็ได้ ซึ่งจะทำให้เกิดผลบังคับทางกฎหมายที่แตกต่างกันออกไป

เฉพาะกรณี "พฤติการณ์ซึ่งทำให้การชำระหนี้ตกเป็นพันวิสัย" ก็มีข้อพิจารณาอยู่หลายประการ นอกจากที่กล่าวมาข้างต้น อาทิเช่น กรณีสัญญาต่างตอบแทนที่มีวัตถุที่ประสงค์เป็นการโอนกรรมสิทธิ์ หรือก่อตั้งทรัพย์สินในทรัพย์สิน แต่ทรัพย์สินนั้นได้ถูกโอนกรรมสิทธิ์ไปยังผู้อื่นโดยชอบด้วยกฎหมายก็ถือว่าเป็นการพันวิสัยอีกประการหนึ่ง แต่ทั้งนี้อาจเป็นกรณีที่ฝ่ายเจ้าหนี้จะโทษลูกหนี้ได้ซึ่งจะวิเคราะห์ในบทต่อไป หรืออาจเป็นกรณีสัญญาว่าจ้างซึ่งมีลักษณะเป็นการเฉพาะตัวของลูกหนี้เอง อันลูกหนี้ต้องปฏิบัติการชำระหนี้เอง ถ้าลูกหนี้ไม่อยู่ในฐานะที่จะชำระหนี้ได้ เพราะเหตุที่ลูกหนี้ตายหรือร่างกายพิการ ก็เรียกได้ว่าการชำระหนี้ก็ตกเป็นพันวิสัยเช่นกัน³

ดังนั้นประเด็นในเรื่องพฤติการณ์ที่ทำให้การชำระหนี้ตกเป็นพันวิสัย จึงเป็นประเด็นที่จะนำมาศึกษาวิจัยอีกประเด็นหนึ่ง รวมตลอดไปถึงการเปรียบเทียบกรณีการชำระหนี้ตกเป็นพันวิสัยกับกรณีที่เรียกว่า "เหตุสุดวิสัย" ซึ่งเป็นข้อควรแก่การวิเคราะห์กฎหมายว่า พฤติการณ์ใดบ้างมีผลต่อลูกหนี้ในการนำมาใช้เป็นข้ออ้าง หรือเป็นข้อต่อสู้ของลูกหนี้ในการที่จะไม่ชำระหนี้ในกรณีการชำระหนี้ตกเป็นพันวิสัย

การวิเคราะห์ถึงผลที่เกิดจากการชำระหนี้ที่ตกเป็นพันวิสัย ตามหลักกฎหมายลักษณะหนี้ จะต้องพิจารณาว่าเป็นเพราะพฤติการณ์อันลูกหนี้มีส่วนในการทำให้เกิดการพันวิสัยหรือไม่ หรือโทษลูกหนี้ได้หรือไม่ ถ้าการชำระหนี้ตกเป็นพันวิสัยลงโดยโทษลูกหนี้ได้ จะมีผลบังคับตามหลัก

³ โสภณ รัตนากร, คำอธิบายกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยหนี้, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สมมิตรออฟเซต, 2533), หน้า 107.

กฎหมายในมาตรา 218 แต่ถ้าการชำระหนี้ตกเป็นหนี้วิสัยโดยโทษลูกหนี้ไม่ได้ ผลบังคับจะบัญญัติไว้ตามมาตรา 219 แต่สำหรับกรณีสัญญาต่างตอบแทน ซึ่งเป็นสัญญาที่มีลักษณะพิเศษในเรื่องการชำระหนี้ คือ การชำระหนี้ของคู่สัญญาเป็นมูลฐานการชำระหนี้ตอบแทนซึ่งกันและกัน ต่างฝ่ายต้องชำระหนี้ตอบแทนกัน เช่น สัญญาซื้อขาย สัญญาจ้างแรงงาน สัญญาแลกเปลี่ยน สัญญาจ้างทำของ เป็นต้น⁴ แนวความคิดทางกฎหมายในสัญญาต่างตอบแทนมีอยู่ว่า คู่สัญญาจะไม่ยอมชำระหนี้จนกว่าอีกฝ่ายหนึ่งจะชำระหนี้ของตน หรือขอปฏิบัติการชำระหนี้ เช่นเดียวกับกับคำกล่าวในภาษาลาตินว่า *Exceptio non adimpleti contractus* ดังนั้น หากมีกรณีที่ทำให้การชำระหนี้ที่ตกเป็นหนี้วิสัย ปัญหาในผลที่เกิดขึ้นจึงมีประเด็นที่ควรพิจารณา คือ

1. ปัญหาในเรื่องการรับภัย คู่สัญญาฝ่ายใดจะเป็นฝ่ายที่ต้องรับภัย หรือรับผลเสียหายที่เกิดขึ้นจากการหนี้วิสัย ดังเช่น กรณีที่ไม่มีฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งต้องรับผิดชอบในการตกเป็นหนี้วิสัยเพราะว่าเขาไม่ได้ผิด แต่ขณะเดียวกันเขาก็ไม่มีสิทธิได้รับชำระหนี้ตอบแทนอีกฝ่ายหนึ่ง เพราะอีกฝ่ายหนึ่งเขาก็ไม่ได้ผิดเช่นกัน ตามหลักต่างตอบแทนของกฎหมายฝรั่งเศส ถือหลักว่าหนี้ตามสัญญาจะสมบูรณ์ได้ต้องมี Cause แนวความคิดนี้ทำให้หลักกฎหมายสัญญาของฝรั่งเศสต่างไปจากกฎหมายของเยอรมัน และกฎหมายของอังกฤษ ซึ่งเราจะไม่พบแนวความคิดและหลักเกี่ยวกับ Cause ในกฎหมายของทั้งสองประเทศที่กล่าวมานี้เลย⁵ Cause หรือที่นักกฎหมายไทยบางท่านได้แปลว่า วัตถุประสงค์⁶ เป็นสิ่งที่จะต้องมียู่ประกอบกับเจตนาของคู่สัญญาตลอดเวลาเมื่อคู่สัญญาในสัญญาต่างตอบแทนฝ่ายหนึ่งไม่ต้องชำระหนี้ ก็ไม่มีเหตุที่จะให้อีกฝ่ายหนึ่งต้องชำระหนี้ด้วย เพราะหนี้

⁴ ตักดี สอนองชาติ, คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยนิติกรรมและสัญญา, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จรัสสินทวงศ์, 2524), หน้า 371.

⁵ Konrad Zweigert & Hein Kotz, An Introduction to Comparative Law Volume 2 translated from the German by Tony Weir 2nd ed. (Oxford : Clarendon Press, 1987), p.8.

⁶ ไชยยศ เหมะรัชตะ, "หลักกฎหมายสัญญาเปรียบเทียบ," วารสารกฎหมายจุฬาลงกรณ์ ฉบับพิเศษ อนุสรณ์ศาสตราจารย์หยุด แสงอุทัย (2524) : 73-113.

ของอีกฝ่ายหนึ่ง เป็นวัตถุประสงค์ของอีกฝ่ายหนึ่ง สำหรับกฎหมายไทยแม้เราจะไม่มียุทธศาสตร์ Cause แต่เราก็รับหลักต่างตอบแทนมาใช้ด้วย ดังที่บัญญัติไว้ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 369 และมาตรา 372 วรรคหนึ่ง ฉะนั้นถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งชำระหนี้ไปฝ่ายเดียวก่อนแล้ว อีกฝ่ายหนึ่งชำระหนี้ตอบแทนไม่ได้ เพราะหนี้ดังกล่าวเป็นหนี้วิสัยโดยไม่มีฝ่ายใดต้องรับผิดชอบ เช่นนี้ ฝ่ายที่ชำระหนี้ไปแล้วก็มีสิทธิเรียกคืนได้⁷ แต่บางกรณี เมื่อการชำระหนี้ดังกล่าวเป็นหนี้วิสัยนั้น เป็นสัญญาต่างตอบแทนที่มีวัตถุประสงค์เป็นการโอนกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน ที่เรียกว่า ทรัพย์สินเฉพาะสิ่ง เมื่อสัญญา เช่นนี้ เกิดขึ้นสำเร็จ เป็นหนี้ขึ้นแล้ว ก็ยึดคืนในทรัพย์สินนั้นจะตกเป็นพับแก่เจ้าหนี้ตามมาตรา 370 ซึ่งเป็นการยกเว้นจากหลักทั่วไป จึงเป็นปัญหาที่ควรจะได้มีการศึกษากันถึงผลกระทบในกรณีที่เกิด การพ้นวิสัยขึ้นแล้วคู่สัญญาทั้งสองฝ่ายจะมีสิทธิและหน้าที่ต่อกันอย่างไร

2. ปัญหาการทำความเข้าใจผลทางกฎหมายของคู่สัญญา มีผลใช้บังคับได้แค่ไหน เพียงใด เนื่องจากกฎหมายไทย คำนึงถึงหลักความศักดิ์สิทธิ์ในการแสดงเจตนา เป็นสำคัญ ความเชื่อมั่นในหลักดังกล่าวนี้ กล่าวคือ หากพิสูจน์ได้ว่าคู่สัญญาได้ทำสัญญากันขึ้นด้วยใจสมัครตาม ความหมายที่เข้าใจกันตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา 149 แล้ว คู่สัญญาจะทำสัญญา ตกลงยกเว้น เปลี่ยนแปลงสิทธิและความรับผิดชอบตามกฎหมายกันอย่างไรก็ได้ ตราบเท่าที่ไม่ขัดต่อ ความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดีของประชาชน⁸ จากหลักกฎหมายนี้เองบุคคลจึงอาจทำสัญญา เปลี่ยนแปลงความรับผิดชอบของลูกหนี้โดยข้อสัญญา ความตกลง เช่นที่ว่านี้อาจเป็นการเพิ่มความรับผิดชอบ ของลูกหนี้ให้หนักขึ้น หรืออาจเป็นการเปลี่ยนแปลงความรับผิดชอบของลูกหนี้ให้เบาลงก็ได้

ข้อสัญญาดังกล่าวข้างต้น ทำให้เกิดปัญหาว่า หลักกฎหมายในเรื่องผลของการชำระหนี้ ตกเป็นหนี้วิสัยนั้นจะบังคับไม่ได้ ถ้าหากคู่สัญญาได้มีการตกลงกันในเรื่องความรับผิดชอบไว้ล่วงหน้า เสียแล้ว ควรหรือไม่ที่จะให้มีข้อสัญญาที่เปลี่ยนแปลงความรับผิดชอบตามที่กฎหมายวางหลักไว้ใน เรื่อง การชำระหนี้ตกเป็นหนี้วิสัย และข้อยกเว้นเหล่านี้ควรมีข้อจำกัดเพียงใด

⁷ โสภณ รัตนากกร, คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยหนี้, หน้า 115.

⁸ สุรศักดิ์ วาจาสิทธิ์, ย่อหลักกฎหมายแพ่งและพาณิชย์สัญญา, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์นิติธรรม, 2533), หน้า 50.

ข้อสัญญาดังกล่าวข้างต้น ทำให้เกิดปัญหาว่า หลักกฎหมายในเรื่องผลของการชำระหนี้ตกเป็นหนี้สินนั้นจะบังคับไม่ได้ ถ้าหากคู่สัญญาได้มีการตกลงกันในเรื่องความรับผิดชอบไว้ล่วงหน้าเสียแล้ว ควรหรือไม่ที่จะให้มีข้อสัญญาที่เปลี่ยนแปลงความรับผิดชอบตามที่กฎหมายวางหลักไว้ในเรื่อง การชำระหนี้ตกเป็นหนี้สิน และขอยกเว้นเหล่านี้ควรมีข้อจำกัดเพียงใด

3. ปัญหาการชำระหนี้ตกเป็นหนี้สินกับสัญญาอุปกรณ การชำระหนี้ที่สัญญาประชาชนตกเป็นหนี้สินแล้ว หนี้ในส่วนของสัญญาอุปกรณที่เรารู้จักกันในเรื่องเกี่ยวกับ มัดจำ และ เบี้ยปรับซึ่งเป็นเรื่องที่ถูกกฎหมายเปิดโอกาสให้คู่สัญญาตกลงกันเอง เช่นเดียวกัน จะยังคงมีผลผูกพันบังคับกันได้แค่ไหนเพียงใด ก็เป็นอีกปัญหาหนึ่งที่ควรแก่การนำมาทำการศึกษาวิเคราะห์ถึงผลกระทบ ต่อกรณีดังกล่าวนี้ด้วย

4. ปัญหาการชำระหนี้ตกเป็นหนี้สินในกรณีสัญญาซื้อขาย เหตุที่เลือกเอาสัญญาซื้อขายมาเป็นกรณีศึกษา ก็เพราะเหตุที่สัญญาซื้อขายจัดเป็นเอกเทศสัญญา และเป็นสัญญาต่างตอบแทนประเภทหนึ่งที่ทำให้เกิดการโอนกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน เป็นกิจกรรมที่มีความผูกพันกับชีวิตประจำวันของคนเราเป็นอย่างมาก จนอาจกล่าวได้ว่าซื้อขายเป็นลักษณะสัญญาที่ใช้กันมากที่สุด⁹ และในทางปฏิบัติมักจะมีปัญหาข้อพิพาทในเรื่องการชำระหนี้ตกเป็นหนี้สินอยู่มาก อาทิเช่น เรื่องเกี่ยวกับการซื้อขายทรัพย์สินที่เป็นทรัพย์สินเฉพาะสิ่ง เมื่อเกิดกรณีที่ทรัพย์สินนั้นตกเป็นหนี้สินขึ้น และโทษฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมิได้ ความเสียหายที่เกิดขึ้นจะตกเป็นพับแก่เจ้าหนี้ ทั้งนี้โดยอาศัยหลักในเรื่องกรรมสิทธิ์มาเป็นตัวพิจารณาว่าขณะเกิดการหนี้สินขึ้นฝ่ายที่มีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินนั้นต้องเป็นฝ่ายรับภัย ดังนั้นความเสียหายที่เกิดกับสัญญาซื้อขาย จึงเป็นเรื่องที่ควรจะได้มีการศึกษาวิเคราะห์ไว้ด้วยในฐานะที่เป็นสัญญาต่างตอบแทนประเภทหนึ่ง

ด้วยเหตุนี้ แม้จะได้มีกฎหมายกำหนดสิทธิและหน้าที่ของคู่สัญญา ในกรณีการชำระหนี้ตกเป็นหนี้สินไว้แล้ว แต่หลักกฎหมายดังกล่าวจะมีเหตุผลและความเหมาะสมในการบังคับการให้

⁹ ประพนธ์ ศาตะมาน และไพจิตร บุญพันธ์ุ, คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ลักษณะซื้อขาย, พิมพ์ครั้งที่ 8 (กรุงเทพมหานคร : แสงสุทธิการพิมพ์, 2529), หน้า 1.

เป็นไปตามกฎหมายอย่างไรโดย เฉพาะกรณีของสัญญาซื้อขาย จึง เป็นจุดที่น่าจะได้มีการวิเคราะห์ วิจัยว่า การชำระหนี้ตกเป็นหนี้วิสัยในสัญญาซื้อขายนั้นจะมีผลก่อให้เกิดสิทธิ และหน้าที่ต่อคู่สัญญา อย่างไร ตามความมุ่งหมายของวิทยานิพนธ์ ฉบับนี้

1.2. วัตถุประสงค์และขอบเขตของการวิจัย

1. เพื่อรวบรวม และจัดระเบียบปัญหาทางกฎหมายเกี่ยวกับกรณีการชำระหนี้ตกเป็นหนี้วิสัย ในแง่มุมต่างๆจากความเห็นของนักกฎหมาย คำพิพากษาของศาลและการคิดค้น
2. เพื่อค้นหาเจตนารมณ์ของกฎหมายจากรากฐานที่มาของกฎหมาย พิจารณาตามตัวบทบัญญัติ และการเปรียบเทียบกับหลักกฎหมายต่างประเทศ
3. เพื่อวิเคราะห์ปัญหาให้ได้ข้อสรุปโดยถือเอาเจตนารมณ์ และบทบัญญัติแห่งกฎหมาย เป็นหลักในการวินิจฉัย

1.3. วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยจะทำการวิจัยเอกสาร โดยจะทำการวิเคราะห์กฎหมายตามที่ปรากฏในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทยในปัจจุบัน มุ่งหาทฤษฎีหรือแนวความคิดที่อยู่เบื้องหลัง ถ้อยคำของกฎหมาย และวิเคราะห์คำพิพากษาศาล โดยเปรียบเทียบกับกฎหมายต่างประเทศ เฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อที่นำมาทำวิทยานิพนธ์ เพื่อเป็นการยืนยันระบบหรือทฤษฎี และเพื่อที่จะอธิบายกฎหมายไทยเท่านั้น มิใช่เป็นการวิจัยแนวเปรียบเทียบโดยตรงโดยจะมีการแสดงความคิดเห็นประกอบในการวิจัยนี้ด้วย

1.4. สมมติฐาน

สมมติฐานของวิทยานิพนธ์ในเรื่องนี้ คือ แม้การชำระหนี้ตกเป็นหนี้วิสัยอันมิอาจโทษลูกหนี้ได้ โดยผลของข้อกฎหมายและข้อสัญญาลูกหนี้ยังคงมีความรับผิดชอบต่อเจ้าหนี้อยู่ต่อไปหรือไม่ เพียงใด ขณะเดียวกันมีผลกระทบต่อสิทธิของลูกหนี้ อย่างไร หากหนี้นั้น เป็นหนี้อันเกิดจากสัญญาซื้อขาย

1.5. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ทราบถึง หลักการ ทฤษฎี และ เจตนารมณ์ที่อยู่เบื้องหลังตัวบทกฎหมายทำให้ทราบถึงที่มาของบทบัญญัติการชาระหนี้ตก เป็นพื้นวิสัยในส่วนที่เกี่ยวกับสัญญาซื้อขาย
2. เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิชานิติศาสตร์ ในเรื่องเกี่ยวกับแนวความคิด และแนวทางการวิเคราะห์ และวิพากษ์วิจารณ์กฎหมาย โดยมีพื้นฐานความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องชัดเจนในเรื่องนั้นๆ มาก่อน
3. เพื่อเป็นแนวทางในการแก้ไขปรับปรุงหลักกฎหมาย ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ให้ได้มาตรฐานยิ่งขึ้น เพื่ออำนวยความสะดวกแก่คู่สัญญาในสัญญาซื้อขาย
4. เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาวิจัย ที่จะทำให้ผู้ศึกษากฎหมายมาใช้เป็นข้อสังเกตหรือประยุกต์ใช้แก่การศึกษาวิจัย ในสัญญาประเภทอื่นต่อไป